

DET MODERNA HISTORISK-KRITISKA
GENOMBROTET I SVENSK HISTORISK FORSKNING

1

Under de senaste åren har Lauritz Weibulls insatser i nordisk historisk forskning varit föremål för stort intresse och intensiv vetenskaplig debatt.¹ En väl dokumenterad utgångspunkt har givits i Rolf Torstendahls avhandling *Källkritik och vetenskapssyn* — 1964 ventilerad vid Uppsala universitet. Men sedan dess har meningarna varit starkt skiftande.

Åsiktsbrytningen gäller först och främst innebörden i Weibulls metodiska nyorientering. När Torstendahl hävdade, att det nya i Lauritz Weibulls insats låg i den empiriska vetenskapssynen, inte i källkritiken, så instämde Bertil Boëthius i detta men framhöll samtidigt, att det var Harald Hjärnes seminarium i Uppsala, som varit centrum i den teoretiska och metodiska förnyelsen, inte provinsuniversitetet i Lund. Andra forskare åter — Rolf Arvidsson, Hugo Yrwing och Sven-Ulrik Palme — vidhöll den äldre uppfattningen, att det var till källkritiken som Lauritz Weibulls banbrytande insats skulle knytas.

Meningarna har också varit delade om varifrån impulserna för nyorienteringen kom. När Rolf Torstendahl påvisade en påverkan på Lauritz Weibulls vetenskapssyn från Seignobos och den franska skolan, så hävdade i stället Hugo Yrwing den danske språkforskaren Edwin Jessens roll som inspiratör, medan litteraturhistorikern Rolf Arvidsson drev tesen, att det historisk-kritiska genombrottet i Sverige borde återföras till impulser från den franske romanisten Joseph Bédier. Curt Weibull åter förnekade kategoriskt, att några sådana beroenden förelåg. I Weibulls minnesbild var det de ständiga diskussionerna med den danske

¹ Här publiceras ett föredrag, som förf. hade anmält till *Nordiska historikermötet i Uppsala* i augusti 1974 men som av mellankommande omständigheter först kunde hållas vid Historiska föreningens sammanträde i Uppsala i november 1974. Föredraget publiceras i något utvidgad form. För referenser hänvisas till förf:s replik i *Scandia*, 1973:1, samt till det under utgivning varande historiografiska arbetet *Lauritz Weibull och forskarsamhället*. I föreliggande uppsats refereras endast till teoretiska arbeten rörande forskningsprocessen, vilka icke återopas i de historiografiska undersökningarna. Den föreliggande studien är att betrakta som en vidare utveckling av en frågeställning, angiven i "Historia som forskningsprocess" i *Scandia*, 1973:2.

historikern Erik Arup och aktuella idéströmningar i tiden som inspirerat bröderna Weibull. Mitt eget inlägg i debatten gick ut på att väcka frågan, om inte ett mera omfattande influensfält med forskare som representerade sekelskiftets intellektuella brytningar och vetenskapliga polarisering var det andliga klimat, som var förutsättningen för Weibulls metodiska nyorientering.

Meningarna har också varit delade om den kunskapsteoretiska grundvalen för Weibulls historiesyn. När Rolf Torstendahl demonstrerat väsentliga likheter mellan Weibulls och Arups vetenskapssyn — trots uppenbara olikheter — så kunde Göran B. Nilsson ändå hävda, att det gick en kunskapsteoretisk skiljelinje mellan Lauritz Weibull och Erik Arup, en linje som placerade Weibull i en äldre tradition. I ett historiografiskt sammanhang betyder detta, att Weibull skulle stått närmare Fustel de Coulanges och Gabriel Monod än Seignobos.

I de många inläggen om Lauritz Weibulls insatser i svensk historisk forskning tycks det blott vara enighet på en enda punkt: ingen förnekar, att Lauritz Weibulls insatser i ett efterhandsperspektiv framträder som en vattendelare i svensk historisk forskning och att hans metodiska krav slagit igenom så fullständigt, att de idag — för att citera Jerker Rosén — närmast framstår som truismer. Det är uppenbart, att Weibulls insatser allmänt anses ha just de kvalifikationer, som vi i dagligt språkbruk förbinder med ordet genombrott — en avgörande förändring av den historievetenskapliga forskningstraditionen.

Märkligt nog är denna enighet om att Lauritz Weibull stod för ett genombrott i historisk forskning en bedömning som samtiden inte var beredd att acceptera. Weibull själv betecknade *Kritiska studier kring Nordens historia omkring år 1000* som ett personligt genombrott och en omvärdering av hittillsvarande forskning på ett speciellt område. Men han tillskrev sig inte någon originalitet utan hänvisade till traditionen från Niebuhr och Ranke — just den forskningstradition som också hans argaste vedersakare ansåg, att *de* representerade. Weibulls kritiker menade, att hans *tillämpning* av erkända regler icke var tillfredsställande, och Weibulls försvarare i Lund, Arthur Stille, gick så långt att han hävdade, att ingen metodisk skillnad över huvud taget fanns mellan Lauritz Weibull och hans huvudmotståndare, Sven Tunberg.

När nu oenigheten om genombrottet är så framträdande både i samtidsperspektiv och i efterhandsperspektiv, så torde detta vara en följd av, att det finns en påtaglig osäkerhet om vad som är viktigt och intressant, när man skall analysera och förklara ett vetenskapligt förändringsförlopp.²

Historiker har lång, professionell erfarenhet av att strukturera problem kring politisk förändring och social förändring och att fixera relevanta faktorer i sådana förändringsförlopp, så att de kan bli föremål för en fruktbar vetenskaplig debatt

² En historiografisk studie över "genombrottet" har gjorts av C. O. Bøggild-Andersen, "Historisk Tidsskrift gennem Hundrede Aar" i DHT, 10:5, 1939—41. Starkt inriktad på förändringsproblematiken är också J. Higham, *History*, Englewood Cliffs, 1965.

— en diskussion kring alternativa och logiskt sett konkurrerande förklaringar. Den aktuella diskussionen åter har ett inslag av godtycklighet och tillfällighet, som gör den ganska ofruktbar. Än den ena, än den andra omständigheten dras fram och ges prioritet. Var och en av oss som deltagit i debatten har tydligen en högst privat syn på hur forskning går till och vad som är viktigt för att förstå och förklara en forskare i en kreativ och nyskapande situation. Det finns tydligen ingen konsensus bland historiker om vilka faktorer som är relevanta och vad som i själva verket skall förklaras i ett historiografiskt förändringsförlopp. Vanlig "common sense" lämnar oss helt enkelt ingen ledtråd för vår problemformulering. Frågan blir då, om andra vetenskaper kan förse oss med begrepp och teorier, som kan hjälpa oss att strukturera problemet och ställa de rätta frågorna till ett rikt och ofta motsägelsefullt material.

2

Systematiska studier kring vetenskapsutveckling och kunskapsproduktion med mera generella målsättningar har sedan länge drivits inom andra ämnen än historieforskningen. Vetenskapssockologer, vetenskapshistoriker och vetenskapsteoretiker har alla arbetat med kunskapsstillväxtens problem. Under senare år har dessa studier i allt högre grad riktats just mot de vetenskapliga genombrotten, mot förändringarna i det vetenskapliga tänkandets värld.

Ett banbrytande arbete om kunskapens förändringar är vetenskapshistorikern Thomas Kuhns bok *The Structure of Scientific Revolutions*, publicerad 1962 och sedan dess mer diskuterad och kritiserad än något modernt sociologiskt arbete med historiografisk inriktning. Men detta arbete är inte det enda. Inom fransk vetenskapsfilosofi har flera forskare analyserat s.k. epistemologiska genombrott och i engelsk och amerikansk historisk forskning har bidrag givits till diskussionen om historiografisk förändring, klart inspirerade av Kuhn.¹

Kuhn framhåller, att det under senare år skett en radikal förändring i problemformuleringarna inom den vetenskapliga historiografien. Man har upphört att ställa frågor om "den exakta tidpunkten" och om "prioritet" i samband med vetenskapliga genombrott. Anledningen är, att man funnit sådana frågeställningar

¹ Kuhns arbete utkom 1970 i en andra upplaga med en betydelsefull efterskrift, där Kuhn tog ställning till kritiken och modifierade sina ståndpunkter. Kritiken är samlad i volymen I. Lakatos and A. Musgrave, eds. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge, 1970. Ang. revision även av Lakatos' kritik se D. Bloor, "Two Paradigms for Scientific Knowledge" i *Science Studies*, 1, 1971, s. 101—115. Teorins relevans för samhällsvetenskap behandlas av R. W. Friedrichs, *A Sociology of Sociology*. London, 1970. En fyllig bibliografi över diskussionen i relation till historisk och historiografisk forskning ger D. A. Hollinger, "T. S. Kuhn's Theory of Science and Its Implications for History" i *American Historical Review*, 1973, 78:2, s. 370—393. Se även J. G. A. Pocock, *Politics, Language and Time. Essays on Political Thought and History*. London, 1971. I fransk forskning har främst Bachelard, Koyré och Foucault diskuterat vetenskapliga förändringar.

otillräckliga och ofruktbara, när det gäller att förstå och förklara förändringens dynamik. I stället har man inriktat sig på själva forskningsprocessens utveckling och förändringarnas effekter. Kuhns eget bidrag till den generella historiografin är teorin, att vetenskapen utvecklar sig inte genom en långsam ackumulering av verifierade hypoteser utan genom språngvisa förändringar— genom vad Kuhn betecknar som paradigmskiften.

Paradigm är ett fundamentalt begrepp i Kuhns tankevärld. Termen står för den samlade uppsättningen av föreställningar, teorier, värderingar, metoder och tekniker, som accepteras inom en grupp av forskare och som fungerar som en ämnesmatris eller en övergripande modell för gruppens vetenskapliga arbete. Under inflytande av ett segrande paradigm bedriver ett stort antal forskare inom ett vetenskapsområde ett fruktbart och produktivt arbete. Detta är en period av s.k. normal vetenskap. Inom ramen för paradigmet sker en lugn evolution av vetenskapen och kumulativ tillväxt av ny kunskap. Under denna period offras nyheter för precision och nya infallsvinklar undviks till förmån för detaljerade förklaringar. Den normala perioden fortsätter till den tidpunkt, då det visar sig, att paradigmet inte längre förmår fungera förklarande och problemgenererande inför trycket av olösta problem och alltmer pockande "anomalier". De nya frågorna skapar ett vetenskapligt kristillstånd av metateoretisk omprövning och växande motsättningar mellan forskargenerationerna, vilket bildar förutsättningen för vad Kuhn med en metafor kallar en revolution — dvs. lanseringen av ett nytt paradigm.

Kuhns tes väckte stor uppmärksamhet över hela den vetenskapliga världen. Trots att Kuhn uttryckligen ställt sig tvekande till om forskning inom samhällsvetenskap och humaniora nått ett stadium, där verkliga paradigm utvecklats, har andra forskare använt hans synsätt och utvidgat ramen för paradigmbegreppets användbarhet till att gälla även historia och samhällsvetenskap.² Denna spontana acceptering av Kuhns begreppsapparat och teori anses bero på att historiker och samhällsforskare "känner igen sig" i Kuhns generella ram — Kuhn är till professionen historiker och sociolog och beskriver förändringar i forskningens villkor på basis av sina personliga erfarenheter.

I Kuhns tankesystem är — som bl.a. Arne Naess påpekat — erfarenhet identisk med "gestalt"-erfarenhet.³ Kunskapsproducerande system fungerar när de är skolbildande inom ramen för en sammanhängande helhetssyn. Genom ett nytt

² Kuhns tvekan beror främst på bristen på konsensus inom dessa vetenskaper. Den moderna historisk-kritiska skolan i Sverige med förankring i en positivistisk vetenskapssyn uppvisar emellertid stora likheter med en s.k. mogen vetenskap. Kuhns bedömning utgår från den mera splittrade bild som amerikansk samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning uppvisar.

³ A. Naess, "Historie-pluralisme og historiske synteser" i *Syntese, analyse, komparasjon. Studier i historisk metode*, 6, s. 9—18. Gestaltkaraktären i paradigmbegreppet har också betonats av Friedrichs, a.a.

paradigm omdefinieras problemen, introduceras nya metoder och etableras nya typer av lösningar.

En av de vetenskapsteoretiker, som accepterat vidgningen av paradigmbegreppet till andra vetenskaper, är Håkan Törnebohm. I en nyligen publicerad uppsats hävdar han paradigmbegreppets fruktbarhet över hela forskningsfältet.⁴ Samtidigt utvecklar han en fastare kategorisering. Det Kuhnska paradigmbegreppets skiftande innehåll får vika för fem skilda komponenter:

- Vetenskapsideal
- Vetenskapsuppfattning
- Världsbild/perspektiv
- Etisk uppfattning
- Estetisk uppfattning

Törnebohm sammanfattar beskrivningen av ett paradigm på följande sätt: "Ett paradigm är ett överordnat styr- och kontrollorgan inom ett undersökande system." Liksom Kuhn framhåller han, att paradigmet har väsentlig betydelse på det pedagogiska planet. Det är det centrala elementet i den forskarutbildning, som överför kunskaper om vetenskapens fundament från en generation till en annan, från en forskare till hans studenter.

Användningen av paradigm-begreppet skulle, översatt i en historiografisk forskningssituation, betyda, att man inte uteslutande beaktade historieforskningens verifikationssystem utan vidgade analysramen till problem om historiesyn, föreställningar om samhället och människan, kompositions- och stilideal och historiens relationer till samhället. Därvid är att märka, att paradigmbegreppets "gestalt"-karaktär inte tillåter skarpa avgränsningar mellan de olika kategorierna: en uppfattning inom en kategori är i regel nära knuten till en annan kategori. Det väsentliga är inte gränserna mellan de skilda elementen i paradigmet utan att alla element beaktas.

Det finns anledning att betona det pedagogiska elementet i paradigmets funktion, om man vill använda begreppet för att analysera det moderna historisk-kritiska genombrottet i Sverige. Ett paradigm kan kanske bäst karakteriseras som en övergripande och konsistent helhetssyn över ett forskningsområde, som dels fungerar problemgenererande, dels används för att härleda de tumregler och metodiska tekniker som forskaren arbetar med praktiskt. I regel är det bara de metodiska reglerna, som blir klart och explicit formulerade. Själva paradigmet

⁴ H. Törnebohm, Paradigm i vetenskapernas värld och i vetenskapsteorin. Rapport nr 59 från Avdelningen för vetenskapsteori vid Göteborgs universitet, 1974. Senare har Törnebohm vidareutvecklat och i viss mån förändrat sina idéer. Det finns också stora likheter mellan Törnebohms beskrivningsram och den av Göran Hermerén utvecklade i Värdering och objektivitet. Umeå, 1972.

lärs ut dels indirekt — genom handledarens eget sätt att fungera i diskussions-situationer — dels genom paradigmatrogna undersökningar som fungerar som modeller. Paradigmet nöts in genom de studerandes ständiga konfrontation med det ena exemplet efter det andra, där paradigmet fungerar som det nästan omedvetna rättesnöret för val och värderingar, för formulering av kritik och för vetenskaplig kontroll. Både Kuhn och Törnebohm anknyter här klart till den engelske vetenskapsteoretikern Michael Polanyis teori om "the personal knowledge" och "the tacit knowledge" — det element som är typiskt i den vetenskapliga utbildningen och som tillförs forskaradepterna genom den omistliga personkontakten i forskarutbildningen.⁵ Det som lärs ut är just paradigmet — den gemensamma grundsynen i en homogen miljö, där explicita metodregler snabbt förvandlas till vad som uppfattas som "truism" och "common sense".

3

Vilka frågeställningar framstår då som centrala, om vi utgår från vetenskaps-sociologiska iakttagelser och problemformuleringar och applicerar dem på det historiografiska problemet om det moderna historisk-kritiska genombrottet?

Först måste vi föra bort ofruktbara frågeställningar av typen: vem hittade först på vad? Det blir då inte längre väsentligt, om Lauritz Weibull läst eller inte läst Jessen och Bédier. Den intressanta frågeställningen blir i stället, i vilken intellektuell miljö och i vilken personlig situation, som han fann anledning att formulera krav av den art, som ligger inbyggda i *Kritiska undersökningar* och i hans senare arbeten.

För det andra måste vi sluta att se på den historisk-kritiska skolans idéinnehåll som en fråga om en avvisande hållning till isländska sagor. Detta är en alltför snäv definition som blott anknyter till det aktuella resultatet, inte till de fundamentala tankegångarna i Weibulls genombrottsarbete. Det är inte ens tillräckligt att definiera innebörden av förändringen som ett genombrott för empirisk forskning. Intresset måste i stället flyttas till samspelet av olika idéer och uppfattningar om historisk vetenskap, som bildade forskningsmiljöns mera omfattande paradigm, och med det menar jag då de idéer om historia och historisk forskning, som fördes vidare och blev dominerande bland eleverna. Därmed flyttas intresset från Lauritz Weibull som den store mannen till Lauritz Weibull som en i en grupp av forskare, som tillsammans byggde upp paradigmet: Lauritz Weibull, Erik Arup och Curt Weibull.¹

⁵ M. Polanyi, *Knowing and Being*. Chicago, 1969. *Dens.* *Personal Knowledge*. Chicago, 1958. Se vidare J. Thelander, *Forskarutbildning som traditionsförmedling*. Stencil från Historiska institutionen vid Lunds Universitet, 1975.

¹ I de första häftena av Scandia medarbetade även Edvard Bull flitigt. Bulls inflytande över den svenska forskningen blev dock begränsat.

För det tredje måste vi se på det historisk-kritiska genombrottet inte som en unik händelse utan som en förändringsprocess. Det blir då inte intressant, om genombrottet skedde genom *Kritiska undersökningar* eller genom något annat arbete. Tyngdpunkten måste flyttas från ett enda till en hel serie arbeten, producerade under en lång tidrymd, arbeten som i olika avseenden fick modelleffekt på forskningen.

För det fjärde: genombrottet för en ny tankeskola måste analyseras i två etapper: dels i formuleringen av nya tankemönster — vilket skulle kunna kallas innovationsfasen — dels i spridningen och accepteringen av nya tankemönster — vilket skulle kunna kallas diffusionsfasen. Detta betyder — konkret — att den moderna historisk-kritiska skolans genombrott i svensk forskning måste studeras under en inledande tidsperiod från 1903 till omkr. 1930, då modellundersökningarna koncipierades, och en etablerande tidsperiod från 1920 till omkr. 1940, då den första forskarutbildningsfasen genomfördes. De ledande frågeställningarna måste vara: hur såg paradigmet ut? vilka effekter fick det i historisk forskning? vilka element i det ursprungliga paradigmet accepterades? och vilka förkastades eller ändrades? vilken förändring var möjlig inom paradigmet ram utan att helheten sprängdes?

Det säger sig självt, att dessa nya och annorlunda frågeställningar inte alla kan besvaras inom ramen för ett kort föredrag. I detta sammanhang får de endast fylla funktionen att skissera vad jag ser som ett fruktbart forskningsprogram — en alternativ strategi till de enligt min uppfattning alltför intensivt diskuterade, ofta implicit moraliserande frågorna om lån och påverkan, som nyligen framförts som intressanta, när det gällt Lauritz Weibulls förhållande till forskarsamhället.

I stället skall jag koncentrera min framställning till en enda fråga och det gäller det problem, som fått ge rubrik till mitt föredrag, det moderna historisk-kritiska genombrottet och dess betydelse för svensk historisk forskning.²

4

Den första uppgiften blir att bestämma, vad som är de viktigaste elementen i det weibull-arupska paradigmet för att sedan söka visa, hur elementen i paradigmet fungerade styrande och problemgenererande för den forskning som genomfördes inom de institutionella ramarna för forskarutbildningen i Lund och Köpenhamn. Därvid är att märka att avsikten inte är att skapa kriterier för hur man skiljer "weibullare" från andra historiker. Eftersom paradigmet var segerrikt, är det naturligt, att idéerna återfinnes också hos andra forskare. Intressant i detta sammanhang är i stället, om idéerna haft stark genomslagskraft bland de forskare,

² Förf. vill understryka den essayistiska och interpretativa formen i föredraget. Beträffande paradigmet genomslag i senare forskning hoppas förf. få tillfälle återkomma i ett pågående arbete om forskarutbildningen i historia 1890—1970.

som tveklöst bör räknas till den weibull-arupska forskningsmiljön.

Låt oss först granska *vetenskapsidealet* — den värdeladdade delen av vetenskapsuppfattningen. Det finns alldeles uppenbart några starkt värdeladdade element i det historisk-kritiska paradigmet, som det finns anledning att karaktärisera som vetenskapsideal.

Det första är Lauritz Weibulls explicita krav, att historisk vetenskap bör och kan vara objektiv. Detta krav finns uttalat både i försvarsskrifterna från 1913 och 1918 och i programförklaringen för *Scandia* 1928. Weibull ansluter med detta krav till de äldre historiker, som influerats av positivismens kunskapsteori och som i naturvetenskapen såg ett ideal — främst Renan, Taine, Fustel de Coulanges, Monod. Det är emellertid tveksamt, om Weibull med sitt formulerade krav på objektivitet någonsin avsett att uttala sig i den kunskapsteoretiska frågan, om historisk forskning kunde vara objektiv och exakt i samma mening som naturvetenskap. Som bekant formulerade Seignobos en annan ståndpunkt: historieforskningen är och måste vara subjektiv. Men just *därför*, att den historiska vetenskapen var förankrad i psykologi och innebar tolkningar, så var det nödvändigt med ett utvecklat regelsystem för de olika leden i forskningsarbetet utöver de lagar, som induktionslogiken erbjöd. Seignobos uttalade inte, att historisk forskning tack vare regelsystemet kunde uppnå objektivitet, men andra gjorde det, t.ex. Bernhard Schmeidler, som arbetade inom Weibulls eget forskningsområde. Det är uppenbart, att det är på detta sätt Weibull använder ordet objektiv: det betyder en underkastelse under bestämda regler, som eliminerar forskarens valfrihet och personliga inlevelse. Denna innebörd har "objektiv" haft inom det weibullska paradigmet ända in i vår tid. Ett belysande exempel finns i Jörgen Weibulls klagoskrift från 1964: "Objektivitet förutsätter begränsning. Endast vissa moment i ett händelseförlopp kan med full objektivitet fastställas." Och Rolf Torstendahl har omskrivit kravet i filosofiska termer, när han kräver intersubjektiv prövbarhet.

Lauritz Weibulls idealbild av historien som objektiv föddes inte bara ur 1880-talets humanistiska positivism utan också ur hans häftiga reaktion mot att han i sin egen tids nordiska forskning tyckte sig se nedslag av religiösa, politiska och nationellt ideologiska värderingar — värderingar som han ville bannlysa ur den historiska vetenskapen. Idealbilderna av en objektiv historisk forskning ledde därför till ett häftigt engagemang i nedbrytningen av den traditionella historiebilden. Inom forskningsmiljön uppstod föreställningen om den omvärderande vetenskapen som den förutsättningslösa vetenskapen. Klarast har detta formulerats av Erik Lönnroth i flera pregnanta formuleringar kring temat "en annan uppfattning".

Det andra vetenskapsidealet i paradigmet är ett krav på att startpunkten för all historisk vetenskap skall vara det principiella tvivlet. Även detta ideal var väl förankrat i den franska intellektuella tradition, som Weibull och Arup öste ur

under sina yngre år. Descartes' krav på vetenskapligt tvivel upprepades av flera franska humanister under 1880- och 1890-talen och framfördes också av Seignobos. I sitt tal till studenterna 1919 slog Weibull fast: "Historikerns utgångspunkt är det principiella tvivlet."

Det notoriska vetenskapliga tvivlet som ideal omformades i praktisk verklighet i vad Weibull och Arup kallade kritiken. I Weibulls och Arups interna korrespondens framträder kritiken som ideal på ett sätt som vida överträffar det intresse man ägnade objektiviteten som ideal. Kritiken riktades inte bara utåt — mot dem som ännu arbetade efter andra normer eller normlöst. I lika hög grad riktades kritiken mot de egna produkterna: Arup kritiserade *Kritiska undersökningar*, Weibull kritiserade Arups *Svend II:s biografi*, Arup kritiserade i ett fyra sidor långt brev Bolins *Hallandslistan* och Weibull kritiserade sönder och samman en av Arups elever och rapporterade detta belåtet till Arup: "Naturligtvis gjorde vi allt för att kritisera ihjel hans teorier. Men det bör ju skrivas på vårt alltför ringa förtjenstkonto." Ingen som gått på ett weibullskt seminarium kan vara i tvivelsmål om att denna inställning fick en bestående effekt. I minnesbilder från Lauritz Weibulls seminarier används ibland ordet "exercis". Det är heller knappast en tillfällighet, att Karl Poppers tes om falsifiering som vetenskapens grundläggande element hälsades med igenkännande av teorimedvetna historiker inom den weibullska skolan.

Kritiken framträder inte bara som ett självklart medel för vetenskaplig kontroll. "Genom att tvivla på allt, gallrar han (historikern) småningom ut de fakta, på vilka han bygger den historiska konstruktionen" förklarade Weibull. Det gällde att också ständigt erkänna, vilka problem som av brist på källor aldrig kunde behandlas. "Den metodiska kritiken förbjuder honom (forskaren) varje syntetisk bild a priori" skrev Erik Lönnroth 1940 i sin belysande essay om modern historievetenskap.

Det tredje elementet i vetenskapsidealet var kravet på den historiska lärdomen. Så vitt jag förstår, är detta ett element i vetenskapsidealet, som tappats ur sikte i den aktuella debatten och som lett till felaktiga slutsatser om skillnader i Weibulls och Arups syn på historisk rekonstruktion.

Enligt min uppfattning är det inte alls så att Lauritz Weibull förordade, att historiska synteser skulle byggas upp med hjälp av logik och lagar och att Arup i stället hävdade, att de skulle byggas upp med hjälp av forskarens suveräna fantasi. Bägge hävdade — f.ö. med formuleringar som ställvis är verbalt överensstämmande — att rekonstruktionen skulle vara fri men under kontroll. Slutsatserna fick icke stå i strid med andra kända och säkerställda fakta och de måste vara i överensstämmelse med dessa fakta. Annorlunda uttryckt: rekonstruktionen var beroende av forskarens historiska erfarenhet — eller vad jag med ett lån från Seignobos — här kallat lärdom. Genom sin lärdom kunde forskaren i själva konstruktionen stå fri från förklaringar i källorna.

Att denna uppfattning hade övertoner av vetenskapsideal framträder i Weibulls argumentering för att sakkunskap inte ensamt vanns genom kännedom om metodiska regler utan genom erfarenhet, uppbyggd genom intensivt och långvarigt arbete med källorna. Det starkt värdeladdade i denna position har Arthur Stille omvittnat i ett brev till Sam Clason från 1916. Stille hade själv hävdad, att kännedom om historiska metodregler var tillräckligt för att bedöma ett vetenskapligt arbetes kvalitet, vad det än var inriktat på. Från Weibulls utgångspunkter var detta svårt att acceptera. I ett brev 1916 till Arup om de sakkunniga heter det: "Det synes mig, som om de trängde till ett sakkunnigt direktiv, då de nu skola söka att klara det obekanta." Idealföreställningen var denna: endast den inom området lärde kunde avgöra rekonstruktionens hållfasthet, eftersom endast han hade den erfarenhet av faktas mångfald, som tillät honom avgöra om rekonstruktionen var gjord på grundval av säkra fakta "i deras fullständighet, icke i strid utan i genomförd överensstämmelse med dem".

Även detta element i vetenskapsidealet fick paradigmatiskeffekt. Det är tillräckligt att nämna Sture Bolins äldre myntforskningar för att inse detta: hans metod var, att rekonstruktionen skulle svara mot alla kända myntfynd från arabvärlden över Gotland till de brittiska öarna och frankerriket men det förklarande elementet var en hypotes utan verbalt nedslag i källmaterialet, vilken var förankrad i forskarens lärdom.¹ Och för Erik Lönnroth är den "mångsidigare lärdomen" ett strängt krav på den som söker lägga fram en kritiskt underbyggd syntes.

Jag är nu färdig att lämna de element av vetenskapsideal, som kan identifieras i det weibullska paradigmet och övergå till *vetenskapsuppfattningen*, den komponent i paradigmet, som tack vare Torstendahls forskning är bäst känd och som jag därför inte behöver behandla i detalj, trots att detta element i ett positivistiskt paradigmet måste betecknas som det fundamentala.

Torstendahl har på ett övertygande sätt visat, att Weibull tillämpade redan sedan länge introducerad källkritik och att hans nydanande insats låg i en genomförd empiristisk vetenskapssyn: de historiska slutsatserna fick inte vila på subjektiva känslor av förvissning hos forskaren utan måste vara förankrade i säkra fakta. Den empiriska förankringen uppnåddes i historisk forskning genom ett konsekvent utnyttjande av regler för hur det bevarade källmaterialet skulle utnyttjas. Paradigmets centrala element blir då metodreglerna och deras användning.

Det är bara på en punkt jag skulle vilja göra ett tillägg till Torstendahls framställning: de metodiska regler som Weibull tillämpade kan idag förefalla självklara och grundade i "common sense". Men så uppfattades de inte i Weibulls intellekt-

¹ I de senare versionerna av myntforskningarna lade Bolin större vikt vid generell teori i syntesen. Detta kan kanske betecknas som en vidareutveckling inom paradigmatets ram, men kan också vara en förändring i paradigmat. Frågan måste t.v. lämnas öppen.

tuella miljö. Seignobos framhåller gång på gång detta: de källkritiska reglerna skiljer sig från "common sense". De måste speciellt inläras. I den svenska forskarmiljön vid sekelskiftet ansågs det däremot tillräckligt att lita på sitt sunda förnuft, när det gällde källkritiken. Därför uppfattade man de regler Weibull tillämpade som stridande mot "common sense". De karakteriserades som ett uttryck för en hyperkritik, som gick emot "common sense" och därför stred mot de förnuftsmässigt tillämpade källkritiska reglerna. Först i vår tid — sedan paradigmet segtrat — har normerna förvandlats till truismer.

Om vi alltså kan konstatera, att källkritiken i princip inte var något nytt, måste den frågan ställas, om det fanns speciella element i den weibullska regeluppsättningen, som avvek från traditionen och som fick paradigmatiskeffekt.

Det i svensk forskning originella bidraget till det källkritiska regelsystemet är Weibulls krav, att det inte räckte att fastställa en källas allmänna trovärdighet genom inre kritik — vilket i anslutning till tysk metodlära var den gängse uppfattningen även bland svenska historiker. Man måste enligt Weibull gå ett steg längre: man måste kräva att varje enskild utsaga i källan prövas. Regeln finns klart formulerad av Seignobos, som hävdade, att det juridiska förfaringsättet med att fastställa vittnets allmänna trovärdighet ej var acceptabelt inom historisk vetenskap. Weibull arbetade exakt på detta sätt, när han utnyttjade t.ex. Adam av Bremen — och kritiken uteblev inte. Clason ansåg, att man inte både kunde godkänna ett vittne som var samtida och väl informerad och sedan ändå inte acceptera hans utsagor. När detta element i paradigmet överfördes till nya generationer historiker, vidhölls den ursprungliga, radikala uppfattningen och kunde leda till konfrontationer mellan weibullare och andra forskare — senast i Göran B. Nilssons konflikt med Krister Wahlbäck om det fortfarande behovet av källkritik — en frontställning som i princip återfinnes i metodstriden 1918 och ytterst hos Seignobos. Sannolikt överfördes dessa tankegångar som "tacit knowledge" inom paradigmet. I normativa texter framträdde de knappast som en klart formulerad regel.

När det gällde valet mellan olika källor, var det inte Weibull men Arup som förde fram paradigmet modellresonemang. Arup publicerade redan 1903 en uppsats om hertigdömenas ställning under senmedeltiden, där han kategoriskt förkastade den berättande källan, som hittills hade dominerat historieforskningen, och rekonstruerade förloppet uteslutande på grundval av vad Bernheim kallade "Geschäftliche Akten": affärskorrespondens och räkenskaper. Idag är detta tillvägagångssätt en självklarhet men 1903 var det inte så. Inte ens den källkritiskt klarsynta Erslev uttalade i läroboken 1892 någon rekommendation till val av denna källtyp på de berättande källornas bekostnad. Trots sitt eget intresse för kameralistik gör han heller inte ett sådant systematiskt källval i sina studier av drottning Margaretas historia. Först 1911 — i den nya och förändrade läroboken — finns det en uttalad uppvärdering av diplom, brev och räkenskaper.

I svensk historisk forskning publicerade K. G. Westman året efter Arups uppsats sin avhandling om *Svenska rådets historia till år 1306*, där berättande källor förkastades och framställningen baserades på diplom. Detta grepp, som var i linje med det weibull-arupska paradigmet, gav senare incitament till en modern forskningstradition i Sverige, där Jerker Rosén och hans elever svarar för viktiga omvärderande insatser. Lauritz Weibull hade dock redan 1917 i uppsatsen om Erik den helige visat, att han anslöt till denna metodregel, men regeln kan knappast räknas till de särpräglade elementen i den weibullska forskningstraditionen. Inte heller kan dit räknas den av Ingvar Anderssons och Gottfrid Carlssons från Nitzsch inlånade metoden att identifiera dokument i berättande källor, även om den accepterades inom skolbildningen.

Inom paradigmet var det ett annat källval, som blev det dominerande, nämligen Arups idé om att politisk-administrativ historia skulle analyseras med hjälp av räkenskaper. I svensk forskning hade tidigare en sådan tankegång utvecklats av Hans Forssell men utan att få paradigmatiskeffekt.

Inom den weibullska skolan förankrades detta element i paradigmet genom Lauritz och Curt Weibulls intresse för de lübska räkenskapskällorna — ett intresse som utvecklades redan 1905—1909 utan att det dock ledde till publiceringar. Lauritz Weibull hade också som arkivman konfronterats med kammararkivets arkivmassor och aldrig släppt intresset för denna materialtyp. Sedan elementet väl var förankrat i paradigmet, fyllde det sin problemgenererande funktion. Både i Danmark och Sverige finns en välkänd forskningstradition med räkenskapskällor i centrum för den politiska historien. Det räcker att nämna namn som Astrid Friis, Erik Lönnroth, Sven A. Nilsson, Birgitta Odén och Ingrid Hammarström för att paradigmets verkningskraft skall vara uppenbar. Även denna värdering av källor överfördes som "tacit knowledge" och kunde skapa konfrontationer — så t.ex. i Ingvar Elmroths förkastande av administrativa förteckningar till förmån för räkenskaper inom politisk-administrativ historia.

Lauritz Weibulls egen insats med *Kritiska undersökningar* fick också en paradigmatiskeffekt. Tillämpningen av beroendekritik blev en huvudlinje i lundensisk forskning. Men viktigare är ett annat drag. Som Curt Weibull korrekt påpekar, är arbetets väsentliga innehåll appliceringen av en teori för traditionsspridning på ett historiografiskt material. Lauritz Weibull rubricerade själv aldrig detta som sin teori. I hans intellektuella miljö var teori detsamma som metafysik och följaktligen förbjudet. Men han utnyttjade en implicit materialteori, vunnen genom komparativa studier i materialet, för att nå sina resultat. Och denna teori om tradition skilde sig fundamentalt från den rådande uppfattningen och förblev länge ett särskiljande element.

Jag har redan i annat sammanhang påvisat, att detta komparativa grepp fick paradigmatiskeffekter: flera forskare inom den weibullska skolan genererade sina problemställningar ur denna modellstudie — Ingvar Andersson, Gunnar T.

Westin och Hans Villius för att nämna några exempel. Sture Bolin, som hade starkare teoretiska ambitioner än andra forskare i sin miljö, nådde inom denna forskningstradition fram till resultat om den medeltida historieskrivningen på hög generell nivå. Och jag räknar mina egna aktuella studier över modern svensk historiografi till exakt samma forskningstradition, den som söker efter konstans och kontinuitet — och därmed också måste observera och analysera förändring.

Lauritz Weibull hade i *Kritiska undersökningar* endast gjort traditionellt bruk av tendenskritiken. I det avseendet var det Curt Weibull, som i sin Saxo-forskning införde ett nytt grepp, som skulle få paradigmatiskeffekt. Under åren efter sekelskiftet hade Ernst Bernheim som bekant successivt offentliggjort sina studier över den politiska idéutvecklingen under medeltiden. Bernheims grepp om ämnet var närmast ett uttryck för romantikens historiesyn: det gällde att förstå och tolka källorna utifrån kunskap om var tids andliga strömningar och symboliska uttrycksformer.

Både Halvdan Koht och Curt Weibull inspirerades av Bernheim i sina studier över medeltida historieskrivare. Men det är intressant att notera, att ingen av dem drog samma slutsatser som Bernheim och att de slutsatser de drog var sines emellan helt olika. Kohts marxistiska historieuppfattning ledde honom till att se de berättande källorna som de idémässiga uttrycken för den ekonomiska och sociala basen i det samhälle, där sagorna kom till. Curt Weibull, åter, såg de berättande källorna som ett uttryck för medveten politisk propaganda, ett instrument för en politisk vilja. Med dagens vetenskapsteoretiska språkbruk kan vi således lätt identifiera ett systemperspektiv och ett aktörsperspektiv i de bägge forskarnas helt olika tolkningsramar. Det är också lätt att se, att det var Curt Weibulls perspektiv som fick paradigmatiskeffekt i Sverige — hos Ingvar Andersson, hos Erik Lönnroth och hos Jerker Rosén för att nämna ett par exempel — medan Kohts perspektiv förblivit oprövat i svensk forskning ända tills Sveinbjörn Rafnsson förra året publicerade sin avhandling om *Landnámabók*. Lauritz Weibull själv anslöt som bekant till broderns tolkningsmodell i sitt lysande arbete *Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo*, publicerat 1928, där de berättande källornas politiska budskap analyserades ur ett aktörsperspektiv.

Med de sista exemplen på olika slutsatser dragna ur samma material och behandlade med samma källkritiska metod har vi i viss mån lämnat vetenskapsuppfattningen och kommit över i nästa komponent i paradigmet: *världsbilden* eller *perspektivet* eller vad vi inom ämnet kallar historiesynen.

Det är välkänt, att perspektivet i den historiska forskningsprocessen främst ger sig till känna dels i frågeställningen, dels i syntesen. Torstendahl har nyligen påpekat, att valet av perspektiv vanligen är starkt influerat av samtidens intellektuella liv. Det är därför särskilt intressant att ställa frågan, om den weibullska och arupska forskningstraditionen ledde till en favorisering av något speciellt perspektiv.

Lauritz Weibull hade som ung man definierat historia i kulturhistoriska termer och därmed tagit avstånd från det statscentrerade och nationella perspektiv, som den hjärneska skolan i allmänhet bekände sig till. Detta breda men ointegrerade perspektiv, där syntesen enligt Bernheims rekommendationer hölls ihop av kronologin, anlade Weibull i sin första syntes: den skånska kyrkans äldsta historia (1914, 1917).

I sitt tal till studenterna 1919 tog Weibull avstånd från statsidealismen som syntesens ledande princip. I stället anslöt han till upplysningstidens historiesyn — ledtråden för historisk forskning måste vara "den mänskliga utvecklingen" sådan den återspeglades i "folkens, släktenas och individernas liv". Livsuppfattningar var viktigare än krig och diplomati, kulturens produkter var historikerns huvudkällor. Historiesynen var således starkt präglad av den positivistiska föreställningen om utveckling och framsteg.

Under 1920-talet blev syntesen djärvare och mera personligt färgad. Klarast kommer den till uttryck i *Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo*, där Weibull uppnår syntes genom att sätta in sina genom källkritik säkrade fakta i ett idéhistoriskt perspektiv: kampen mellan två ideologiska system, mellan "sacerdotium" och "regnum", mellan den universella kyrkans frihet och nationalstatens tränga makthävdelse. De ord Weibull väljer för att skildra de bägge riktningarna avslöjar hans egna värderingar: universalitet och frihet står för det goda — nationell statsmakt och "ackord med kungamakten" står för det onda. Denna liberalistiska grundsyn samverkade sedan inom paradigmet med Fredrik Lagerroths vänsterliberala omvärdering av svensk politisk historia. Bägge hade kunnat skriva under Weibulls slutord: "Yttre händelser är i historien aldrig nog. De är aldrig det väsentliga." Det väsentliga är "de ledande, inbördes kämpande idéer," som behärskar historien.

Det idéhistoriska *konflikt*perspektivets primat i historien går sedan som en huvudfåra inom den weibullska forskningstraditionen och får paradigmatiskeffekt även utanför de weibullska seminarierna. Klarast kommer detta synsätt till uttryck i Erik Lönnroths avhandling 1934, men det återfinnes också hos Sven A. Nilsson, Jerker Rosén och Göran Rystad.

Erik Arups bidrag till det gemensamma paradigmet var föreställningen om de ekonomiska faktorernas betydelse vid förklaring av *politiska* händelseförlopp. Denna tankegång utvecklade Arup i flera artiklar och recensioner — ofta i polemik mot den dåvarande traditionen, som betraktade den ekonomiska och den politiska sfären som skilda storheter. Även när Arup i Alfons Dopsch's och Karl Lamprechts anda analyserade agrarstrukturella fenomen, är målet ytterst att förklara politiska maktförhållanden. Den materiella basen för makten blir ur denna historieteoretiska synvinkel det väsentliga. Erik Lönnroth fullbordade inom denna tankeram sitt magistrala arbete *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige*, där utvecklingsperspektivet är centralmaktens ofta hänsynslösa kamp för tillgång

till produktionens överskott. Sven A. Nilssons, Ingrid Hammarströms och mina egna forskningar följde upp denna tanketråd och för 1600-talet har en hel forskningsgrupp kring Sven A. Nilsson trätt in.

Gemensamt i denna historiesyn är det integrerade perspektivet, samspelet mellan ekonomi och politik. Historiesynen fick därmed en materialistisk förankring, som ibland missuppfattades som en marxistisk historieuppfattning. Skillnaden mellan det arup-weibullska paradigmet och det marxistiska är emellertid betydande. Enklast kan det kanske karakteriseras så, att det förra är utformat inom ramen för en metodologisk individualism, som förankrar de ekonomiska faktorerna i individernas fria motivation, det senare inom ramen för en metodologisk holism, som frikopplar individerna från medveten materialistisk egoism och förankrar deras agerande i deterministisk rationalitet.

Erik Arups försök att utveckla en historisk materialism från arbetets och bondesamfundets utgångspunkter blev endast halvhjärtat accepterat i den weibullska forskningsmiljön och fick endast obetydliga paradigmatiska effekter — t.ex. i Sture Bolins Skånelandshistoria och i Folke Dovrings forskning.

Så mycket effektivare utvecklade sig Curt Weibulls materialistiska modell. Curt Weibull drog i *Sverige och dess nordiska grannmakter* konsekvenser i syntetisk riktning av Lauritz Weibulls tidigare källkritiska analys. Det perspektiv han anlade var materialistiskt så till vida, att handeln och handelns vägar gavs en förklarande funktion. I likhet med den då aktuella Henri Pirenne och med flera tyska hansaforskare tillskrev Curt Weibull handeln en dynamisk funktion i samhällsutvecklingen. Fortfarande bibehölls emellertid den politiska integreringen och aktörsperspektivet: de politiska makthavarna uppfattades som medvetna om handelns realiteter och motiverade av handelspolitiska intressen. Inom samma tankemönster analyserade Sture Bolin världshandeln och myntpolitiken under tidig medeltid och Lauritz Weibull S:t Knut i Österled.

Få tankemodeller i modern svensk historieforskning har haft en så paradigmatiskeffekt. I Curt Weibulls efterföljd omvärderade bl.a. Ingvar Andersson, Artur Attman och Per Nyström svensk östersjöhistoria under tusen år. Det nationella perspektivet på svensk östersjöpolitik uttraderades effektivt. Inför publiceringen av *Mercatura ruthenica* skrev Nyström till Weibull: "Hjärnes ur patriotiska stämningar framsprungna syn kan helt raseras. De merkantila motsättningarna kan ha varit orsaken till den spänning som utlöstes i Nordiska kriget".

De historiemarketistiska aspekterna var således hårt inknutna i en ram av politisk teleologi. På ett intressant sätt kommer detta fram, om man jämför Artur Attmans avhandling om den ryska marknaden med Fernand Braudels motsvarande magistrala studie över medelhavets marknader, där det politiska elementet är löst påhängt och ointegrerat. Denna historiesyn hade en så paradigmatiskeffekt, att jag själv vid en analys av Karl X Gustavs andra danska krig tillgrep "modellförklaringen" som den enda "naturliga" och "realistiska". Karl-Gustaf

Hildebrands uppsats om salt och kläde — uppenbart inspirerad av *Annales*-skolans strukturinriktade forskning — blev i denna samstämmiga forskningsmiljö en nyttig tankeställare.

Valet mellan skilda typer av materialistisk historieuppfattning är kanske inte — djupare sett — så oskyldigt som det kan se ut. Jon Elster har i en insiktsfull analys av ekonomisk historia påvisat, att den liberala forskningstraditionen accentuerar helt andra materialistiska problem än den marxistiska — även när man arbetar med samma ämne, samma källmaterial och samma metod. Inom den liberala traditionen läggs stor vikt vid handel, kredit, finans, pengar och egendom, dvs. vid fördelning av produkterna. I den marxistiska traditionen blir huvudvikten lagd vid teknologin, vid materiellt arbete i jorden, i verkstaden, i fabriken och vid herre-trälförhållandet, dvs. vid produktionen.² Det weibullska paradigmet inriktar på det icke produktiva arbetet — handeln — i kombination med aktörsperspektivet och centrerar på den politiska beslutsprocessen förankrar det i vad som idag brukar kallas den liberala forskningstraditionen.

Jag har använt lång tid på att beskriva de tre viktigaste kategorierna i det weibullska paradigmet: vetenskapsidealet, vetenskapsuppfattningen och historiensynen. Om de två återstående kan jag fatta mig kort.

Den fjärde kategorin i paradigmet är den *estetiska*.

Sedan 1800-talets första våg av hänförelse för en vetenskaplig historieforskning, har diskussionen om historia som konst eller historia som vetenskap böljat fram och tillbaka. I regel har dock diskussionen gällt vetenskapssynen, inte den estetiska dimensionen i framställningen. I denna klassiska fråga var emellertid enigheten stor vid tiden för det moderna historisk-kritiska genombrottet i Sverige: historia var vetenskap. Så t.ex. citerade Nils Edén med instämmande Seignobos' avfärdande fras, att hela problemställningen var pueril. Det estetiska elementet måste därför diskuteras från andra utgångspunkter.

Weibulls estetiska ambitioner på det stilistiska området har ofta betonats. Han ville skriva pregnant och övertygande. Även Arup skrev med stilistiska ambitioner. Den demokratiska samhällssynen som både Weibull och Arup bekände sig till under de år, då paradigmet utformades, gjorde det naturligt att eftersträva en språkform, som kunde nå ut till alla intresserade. Detta ideal omfattades emellertid också av de uppsalaforskare, som arbetade i Hjärnes efterföljd. Några konfrontationer på denna punkt förekom således inte.

Alldeles uppenbart har emellertid detta element i paradigmet varit starkt levande inom modern svensk forskning och lett till motstånd mot s.k. fikonspråk — ett motstånd som fördröjt framväxten av en mera preciserad historisk begrepps-

² J. Elster, *Nytt perspektiv på økonomisk historie*. Oslo, 1971.

apparat och ett vetenskapligt språk, användbart för komparativ forskning.³ Den svenska historieforskningen har därmed, stilistiskt sett, bibehållit sin anknytning till en humanistisk forskningstradition — ett icke obetydligt aktivum i ett internationellt perspektiv.⁴

Men framställningsformen rymmer mer än själva språkdräkten. Det gäller också kompositionen. Ur kravet på intersubjektiv giltighet följde ofrånkomligt krav på en redovisningsform, där varje led i argumenteringen redovisades. På denna punkt uppfattades det weibullska paradigmet som annorlunda än det hjärneska. Det nya i framställningsformen har särskilt uppmärksamats av Georg Landberg och Bertil Boëthius, som tillhörde en annan forskningstradition och därför känsligare noterat det nya och avvikande. Enligt det hjärneska paradigmet skulle forskningsresultaten presenteras så, att man inte skulle besvära läsaren med varje handrörelse, som gjordes vid skrivbordet. Detaljdiskussion av källorna hörde till förundersökningen, inte till framställningen. Weibulls inställning var den rakt motsatta: varje tankeled i en argumentering skulle framträda och prövas mot källorna. Lönnroth kommenterade kompositionsproblemet 1940: "Historieforskningen, den kritiska analysen av verklighetsproblemen, har experimenterat fram en egen framställningsform, som återger slutledningarnas och bevisens logiska tankekedja." Det är alldeles uppenbart, att detta kompositionella element i paradigmet effektivt överfördes inom den weibullska skolan, även när det gällde syntetiska framställningar. Erik Lönnroths egna kritiska synteser över medeltiden är det kanske bästa exempel.

När Seignobos skrev sin berömda lärobok i positivistisk historieforskning, ägnade han inte stor uppmärksamhet åt det litterärt estetiska eller det kompositionella. Men han slog fast, att historia är en resonerande och argumenterande vetenskap och därmed har han accepterat ett speciellt element i framställningen — det retoriska. Inge Skovgaard-Petersen har nyligen på ett intressant sätt hävdad, att historiografisk forskning borde arbeta mera med topiken — med studier av vad som uppfattades som de rätta argumenten och de tillåtna idéassociatio- nerna.⁵ Detta skulle kunna ge oss ett slags kvantitativ metod i idéhistorien, som registrerar de "rätta" argumentens formella förändring. Överfört på ett modernt

³ Se för den vetenskapliga begreppsapparatens betydelse t.ex. *K. Lunden*, *Økonomi og samfunn*. Oslo 1972. *S. Schwarz*, *Om fikonspråkets nödvändighet*. The Royal Institute of Technology, stencil 1975.

⁴ Higham understryker under rubriken *The Renewal of History*, att den senaste fasen i amerikansk historiografi innebär en utveckling som har "confirmed and strengthened the association of history with the humanities". En förankring i denna internationella tradition skulle emellertid för svensk forsknings vidkommande innebära en icke obetydlig förändring av paradigmet i andra avseenden, som knappast ännu kan iakttagas.

⁵ *I. Skovgaard-Petersen*, "Kritik af den klassiske metodelære" i *Källkritikens plats i den moderna historieforskningen. Studier i historisk metode*, 7, 1972. *Dens.*, "Historisk metode" i 1066. *Tidsskrift for Historisk Forskning*, 2, 1972.

problemområde skulle denna analysmetod förbättra våra möjligheter att studera kontinuitet och diskontinuitet i historisk forskning. I det weibull-arupska paradigmet var det t.ex. ett rätt argument att åberopa "naturliga" orsaker och allmänt giltigt mänskligt beteende i analysen men ett svagt argument att åberopa samhällsvetenskapliga teorier eller individual-psykologiska generaliseringar. Idéassociationerna borde också hållas stramt inom ramen för det prövbara. Weibull citerade Pasteur: "N'avancez rien que ne puisse être prouvé d'une manière simple et décisive."

Den *etiska komponenten* i paradigm-begreppet avser dels den interna etiska koden, dels uppfattningen om relationen mellan forskning och samhälle.

Till den interna etiska koden i det weibullska paradigmet hör det obönhörliga kravet på att historisk forskning skulle erkänna bestämda vetenskapliga normer och prövbarhet. Därmed avskärmades paradigmet effektivt från andra historiska forskningsriktningar, som arbetade från andra vetenskapsteoretiska premisser, främst från den idealistiska traditionen, som växt fram i Tyskland samtidigt med att det positivistiska paradigmet tog form i Skandinavien. I sitt tal till Lunds studenter vid installationen 1919 gick Weibull öppet till angrepp mot dem som han kallade nyrankianer och som burit upp kejsar-tysklands historieskrivning.

Historieforskningens relationer till samhället är en fundamental punkt, eftersom det är uppenbart, att historiska forskningsresultat — tolkningar av historiska förlopp med eller utan prognosambitioner — kan påverka människors villkor och i viss grad också gjort det.

Den hjärneska forskningstraditionen var — som Nils Elvander visat — starkt upptagen av tanken på den historiska forskningens betydelse i samhället. Detta accentuerades vid sekelskiftet, då Hjärne och hans elever påverkades av önskan att aktivt arbeta i det nationella intressets tjänst. Och det gällde inte bara i Uppsala utan även bland de ledande historikerna i Lund: Arthur Stille var en drivande kraft bakom Karolinska förbundet, Weibulls personlige vän Knut Stjerna var aktiv i den utåtriktade propagandan mot Norge 1905 och Sam Clason utnyttjade sin historiska erfarenhet som argument i riksdagstal och broschyrer. De unga docenterna i Lund fick Sam Clasons ord på att de kämpade för ett fosterländskt ideal och för den evangeliska tron.

Lauritz Weibulls opposition mot historiens bruk i samhället var kompromisslös. I en osignerad artikel i *Historisk tidskrift* 1905 uttalade han sitt anatema över dem som förblandar vetenskap och politik. Anledningen var den gången de norska historikernas uteblivande från det första nordiska historikermötet i Lund. Men oppositionen drevs även vid andra tillfällen. Landsarkivet i Lund blev valplatsen för bataljer mellan Per Sörensson och Weibull om historiens bruk — eller missbruk — i den aktuella politikens tjänst. I det weibullska paradigmet, som höll på att ta form, var det etiska elementet även kravet på en a-politisk historisk forskning. Historikerns relationer till samhället fick en omvänd riktning: forskar-

ren skulle utnyttja sin erfarenhet av nuet för att bättre förstå det förflutna.

Kravet på en a-politisk forskning fungerade styrande i paradigmet i så måtto, att den weibullska skolans problemgenerering blev extremt opolitisk. Eftersom paradigmets grundare hade en radikalt liberal samhällssyn och bildade front inte bara mot det nationella utan också mot den konservativa historiesynen, applåderade man Fredrik Lagerroth, då han med en alternativ historisk syntes gick till storms mot konservatismen i en dagsaktuell fråga, parlamentarismen, men detta var inte ett beteende, som lockade till efterföljd. Nationalismen angreps på politiskt neutralare mark: medeltid och stormaktstid.

Eftersom en a-politisk hållning till forskningen naturligtvis kunde skapa personliga problem för politiskt engagerade forskare, utvecklades i det etiska postulatets förlängning tesen, att historiens samhällsuppgift var att hålla myter och propaganda under kontroll. Tesen utformades av Erik Lönnroth 1940 — i en period av klart missbruk av historien — och den är programmatiskt utvecklad av Rolf Torstendahl. Själv har jag biträtt tankegången vid flera tillfällen. Ännu i forskningsrådets programskrift 1973 heter det att det ”inom historisk vetenskap har utbildats en källkritisk teknik att gallra fram objektivt giltiga fakta ur ett källmaterial, vars återgivande av verkligheten ofta förvanskats av tendenser och mytbildningar”. Det ses som en viktig uppgift i dagens samhälle.

5

Jag har ägnat ett stort utrymme åt att bestämma hur det moderna historisk-kritiska paradigmet såg ut och fungerade inom den forskningsinriktning, som skoldes i Lund och Göteborg under bröderna Weibull och i Köpenhamn under Arup. Däremot har jag inte tagit upp frågan, hur paradigmet spreds utanför skolans institutionella ramar och inte heller i vilken utsträckning innehållet i paradigmet *förändrades* och *omstöptes*. Det är problem som jag hoppas få återkomma till i andra sammanhang. Som särskilt lockande framstår uppgiften att analysera metod och teori bakom de stora kritiska synteser, som Sture Bolin och Erik Lönnroth fullbordade under 1930-talet.

Men ett problem återstår att diskutera: vilken typ av förändring kan det historisk-kritiska genombrottet identifieras med, om vi söker förankra det i den vetenskapsteoretiska och vetenskapssociologiska debatten.

Den äldre vetenskapssociologiska forskningen föreställde sig, att kunskapens tillväxt var kumulativ — att den ena verifierade hypotesen lades till den andra i ett ständigt tillväxande kunskapskomplex. Mot detta ställde Karl Popper tesen, att kunskapen tillväxte genom ”conjectures and refutations” — genom en ständigt falsifierande verksamhet, som blott lämnade den säkra kunskapen kvar.

Thomas Kuhn har i sin tur drivit tesen, att vetenskapliga förändringar är revolutionära företeelser, icke kumulativ-evolutionistiska. Dikotomin är begreppsmässigt suddig, även om den är suggestiv. En politisk-social begreppsram ställs upp mot en biologisk utan att distinktionens innebörd klargörs. Invändningarna är också uppenbara. Ingen revolution gör så rent hus, att det inte finns åtskilligt kvar av det föregående. Ingen evolution försiggår utan språngvisa förändringar genom mutationer. Men tanken bakom en oprecis analogi kan ändå vara fruktbar, om den leder forskningen in mot viktiga frågeställningar.

Den fråga en historiografisk forskare har anledning att ställa är, om iakttagna förändringar är av den arten och omfattningen att de kan liknas vid en revolution — en rasing av det tidigare paradigmet och en uppbyggnad av ett nytt, som så småningom får status av "normal vetenskap".

I den diskussion om det historisk-kritiska genombrottet, som hittills förts, har förändringarna uteslutande relaterats till kategorin "vetenskapsuppfattning", alltså till förändringar i det regelsystem som angav vetenskaplighet.

Rolf Torstendahl har i uppsatsen *Historikerns bundenhet av sin samtids intellektuella liv* utvecklat tanken, att den empiriskt grundade historiska forskningen utvecklats genom successiva och långsamma förändringar, så att förut ej regelbestämda områden blivit normbundna. Han urskiljer tre olika etapper i normutvecklingen, alla knutna till sin tids intellektuella miljö: intersubjektivitetsregeln under 1700-talet, de källkritiska reglerna under 1800-talet och de statistiska reglerna i vår egen tid.

I denna beskrivning av ett normsystems tillväxt framträder inte det som vi brukar kalla genombrottet för historisk-kritisk metod som någon "revolution". Kontinuiteten har därvid givits en alltför markerad position genom att Torstendahl avstått från att redovisa de logiskt motstridande källkritiska normer, som skilde Lauritz Weibull från hans samtid. Torstendahl har emellertid också behandlat förändringsproblematiken ur ett kunskapsteoretiskt perspektiv. I sin avhandling *Källkritik och vetenskapssyn* markerar han ett starkare traditionsbrott genom Weibulls framträdande än vad som sker i uppsatsen. Utgångspunkten är nu vetenskapssynen. Weibulls krav på empiriskt förankrad historievetenskap och regler för fastställandet av säker historisk kunskap skapade en ny situation för ämnet. "Han (Weibull) var empirist, och hans syn på historievetenskapen kom därför att helt avvika från den svenska historiografins traditioner, som hade sin grund i den idealistiska kunskapsteorin."

Tankegången är viktig, därför att den an knyter till det centrala elementet inom paradigmet: kriterierna för vetenskaplighet. Men uppenbart är, att Weibull inte var ensam om att hävda kravet på regler för säker kunskap. Nils Edén hade i två metodiska uppsatser framfört liknande tankegångar och också i sin forskning tillämpat dem — avhandlingen om centralförvaltningen på 1500-talet är avgjort inte baserad på subjektiva sannolikhetsresonemang. Bertil Boëthius tillämpade i

sin avhandling en vetenskapssyn, som Lauritz Weibull i en sakkunnigbedömning fann djuplodande och invändningsfri. Använder man uteslutande vetenskapssynen som kriterium, blir det inte lätt att upprätthålla en boskillnad mellan Weibull och hans samtida som förtjänar beteckningen "genombrott".

Använder man däremot, som här skett, ett mera omfattande paradigmbegrepp för att beskriva den historiska forskningens tillväxt, så framträder innehållet i den weibullska skolbildningen i skarpare relief. Det viktiga blir den sammanhållna bilden av vad som är sant, förklarande och viktigt i historisk forskning och vad som är tillåtet och önskvärt i historiska resonemang. Det blir då mindre avgörande om en eller annan forskare tidigare uttalat liknande idéer om ett eller annat element i paradigmet.

Om man vill mäta en förändring, kan detta ske i tre olika avseenden:

- Man kan undersöka *omfånget* i förändringens innehåll och fråga om förändringen är total eller partiell.
- Man kan undersöka *hastigheten* i förändringstakten och fråga om förändringen varit snabb eller långsam.
- Man kan undersöka *effektiviteten* i förändringens spridning och fråga om den varit omfattande eller inskränkt.

Graden av förändring borde från dessa utgångspunkter kunna avläsas på en skala, där den ena ändpunkten motsvarade en total, hastig och omfattande förändring — en revolution — och den andra motsvarande en partiell, långsam och inskränkt förändring — en evolution.

En definitiv bedömning av det weibullska paradigmskiftets grad av förändring förutsätter en ingående kunskap om hur det äldre paradigmet fungerade i alla relevanta avseenden. En sådan föreligger ännu inte. Men några skillnader har redan i denna tentativa skiss kunnat iakttagas. De framträder som partiella avvikelser i regelsystemet men främst i en annan historiesyn, i en annan materialteori och i en annan uppfattning om den historiska forskningens relationer till samhället. Den här antydda — preliminära — bedömningen är, att det s.k. historisk-kritiska genombrottet var en omfattande partiell förändring, som gick snabbt i förhållande till andra liknande förändringsprocesser och innebar en förändring med hög effektivitet. Det var en evolution med starkt revolutionära drag, om man ser det ur historiografisk synvinkel.

Ser man åter problemet ur sociologisk synvinkel, så flyttas intresset från de vetenskapliga arbetena till forskarnas aktioner och attityder. Så vitt jag förstår, är det sådana "sociala" data, som varit den empiriska basen för Kuhns teori om paradigmskiftet som revolutionär förändring.

Kuhn anför flera kriterier för när en vetenskaplig förändring har innebörden av ett revolutionärt paradigmskifte: känslan av otillfredsställelse och kris bland några forskare inom området, det artikulerade motståndet mot det nya från den

traditionella forskningen och framväxten av en markerad skolbildning i det nyas efterföljd.

Det är välkänt att alla dessa kriterier fanns för handen, då det weibullska paradigmet utvecklades. Både bröderna Weibull och Erik Arup ger klart uttryck för missnöje och irritation över ämnets aktuella läge. Detta skedde dels i intern brevväxling, dels också i tryck. I minnenas perspektiv har kriskänslan fått närmast mytiskt omfång — såsom i Arups skildring av historieämnet vid Köpenhamns universitet, publicerad 1938.

Att det weibullska paradigmet mötte ett starkt artikulerat motstånd är också välkänt. Motståndet kom inte bara till uttryck i det befordringsärende 1918, som Erik Lönnroth kallat "en förbittrad befordringsstrid". Det kommer också fram i vad som i vetenskapshistorisk litteratur brukar kallas "the resistance of silence": i uteblivna recensioner, i bristande referenser, i stängda lärda sällskap. Motståndet genom tystnad noterades påpassligt i den interna brevväxlingen och skärpte känslan av egenart och isolering.

Även paradigmet skolbildande effekt är välbekant. Det weibullska seminarieret blev en institution. "Lauritz Weibull betydde oerhört mycket", erinrar sig en radikal historiker som Per Nyström. Skolbildningens svart-vita värderingsmönster vädrades vid åtskilliga befordringsärenden. Går man till det dokumentariska materialet från Curt Weibulls och Lauritz Weibulls högre seminarier, framträder i de akademiska dagböckernas knapphändiga form just den innötning genom exempel i stället för genom metateoretiska exposéer, som Kuhn betecknar som typiskt för spridningen av ett paradigm.

Kuhn framhåller som ett annat särdrag för ett paradigms pedagogiska funktion gruppkänslan och den med nödvändighet auktoritära styrningen av gruppen. Mycket tyder på att paradigmet genombrottsmän fungerade starkt styrande och t.o.m. ganska hårdhänt ingripande, särskilt under åren fram till 1930-talets mitt. Engagemanget i spridningen av paradigmet var också uttalat — även det karakteristiskt för ett paradigm, om man ser det ur ett socialt perspektiv. En avgörande effekt på spridningen fick tillkomsten av *Scandia* 1928. Institutionellt spreds paradigmet till nya utbildningscentra, när Curt Weibull erövrade Göteborg och Erik Lönnroth Uppsala.

Sedan paradigmet accepterats, vidtog en tid av lugn och hög forskningsproduktivitet. Draget av "deep commitment to tradition" blir tydligare och benägenheten att falsifiera den accepterade historiesynen dämpades eller upphörde. Ingen behövde tvivla på hur vetenskaplig historisk forskning skulle gå till. Tiden var inne för en normativt utformad metodlära — Torstendahls *Historia som vetenskap* förelåg 1966 — och den alltmer accepterade helhetssynen kunde formuleras i en lärobok — Jerker Roséns del av *Svensk historia* 1962. Alla dessa företeelser identifieras av Kuhn som tecken på en period av "normal vetenskap".

Sett ur ett socialt perspektiv uppvisar således det historisk-kritiska genom-

brottet i Sverige alla de karakteristika, som brukar förbindas med ett paradigmskifte. Mätt med Kuhns sociologiska kriterier framstår det moderna historisk-kritiska genombrottet som en revolution i den historiska forskningstraditionen.

6

Den vetenskapshistoriska problemställningen — evolution eller revolution — som jag här sökt applicera på det historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning kan kanske i föredragets elliptiska form framstå som ren begreppsexercis. Men i själva verket rymmer den ett brännande aktuellt problem för all historisk vetenskap: frågan om hur vi skall beskriva, förklara och förstå en historisk förändringsprocess.

Men motsatsparet kumulativ tillväxt eller paradigmskiften har inte bara teoretiskt intresse. Det har stor räckvidd även på tillämpningssidan — och tillämpningssidan av ett historiografiskt problem är vår egen forskningsmiljö och vår styrning och kontroll av den historiska kunskapsproduktionen.

Föreställningen om historieforskningens utveckling får betydelse i åtminstone tre avseenden: i fråga om forskarutbildningen, i fråga om forskningsstyrningen och i fråga om rekrytering till karriärposterna. Beroende på om man uppfattar kunskapstillväxten som evolutionär eller revolutionär kommer man nämligen att välja helt olika strategier, när det gäller dessa administrativa aktiviteter, som varje forskare i karriären är så personligen involverad i. Detta kan beläsas med ett näraliggande exempel — Lauritz Weibulls befordringsärende 1918.

När Lauritz Weibulls öde låg i vågskålen vid fakultetens behandling av hans befordringsärende, var det två filosofer, som ledde de stridande falangerna: Efraim Liljequist och Hans Larsson. Det är uppenbart, att deras argument faller just inom ramen för dikotomien evolution — revolution som mönster för kunskapstillväxt.

Liljequists argument var, att den historiska vetenskapen skall byggas upp med sten lagd på sten. Weibulls negativa och kritiska hållning ledde till att bestående kunskap uttraderades. En historiker hade ”skyldighet att ej nöja sig blott med det strikta bevisligt sanna utan forska även efter sannolika sammanhang”.

Hans Larsson åter hävdade att det var väl så viktigt i vetenskapligt arbete att ”reducera ett förment vetande” för att en säkrare funderad byggnad skulle kunna resas. Och medicinaren Karl Petrén sekunderade honom i konsistoriet: Weibulls insatser som kullkastare av falsk kunskap och hans vetenskapliga originalitet på det metodiska planet måste skattas högre än motkandidatens positiva resultat inom givna metodiska ramar. Klarare kunde det knappast ut-sägas, att Hans Larsson och Karl Petrén uppfattade Weibulls insatser på ett sätt som i Kuhns språk är ett revolutionärt paradigmskifte.

Kanske hör det till universitetsvärldens speciella ironier, att Efraim Liljequist vann omröstningen, men Hans Larsson fick rätt: det var det destruktiva greppet, som i längden skulle visa sig leda till de fruktbarare resultaten.

Motsatsställningen kumulativ tillväxt eller radikal förändring återkom i den sista stora uppgörelsen mellan den traditionella forskningen och det redan segerrika nya paradigmet — i den berömda debatten mellan Bertil Boëthius och Erik Lönnroth i *Historisk tidskrift* 1950—1951. Boëthius företrädde då uppfattningen, att historisk forskning borde ”bygga vidare på det föregående århundradets arbete. Vi behöva inte radikalt lägga om kursen, vare sig det gäller vår syn på de bärande elementen i Sveriges hittillsvarande utveckling eller vår vetenskaps mål och medel”. Lönnroth däremot försvarade ”röjning” och ”nybyggande” och den historiska forskningens skyldighet till omprövning av mera fundamental art än blott en utbyggnad av normsystemet. Alldeles uppenbart gällde denna nya uppfattning också något annat och mera än blott en falsifiering av tidigare gissningar. För den generation, som personligen var involverad i genombrottet, framstod förändringen som ett totalt traditionsskifte, en revolution i den mening Kuhn lägger in i begreppet.

Måhända är det mer än en tillfällighet, att en konservativ samhällssyn i bägge dessa exempel sammanföll med en tilltro till den muntliga traditionen på det materialteoretiska området och en acceptering av en kumulativ forskningstillväxt i synen på historietraditionen, medan den radikala samhällssynen sammanföll med misstro mot den muntliga traditionen och en benägenhet för en revolutionär syn på historietraditionens förändringsförlopp.

7

Evolution eller revolution — även som historiografisk frågeställning och som forskningspolitiskt moralproblem har således detta klassiska motsatspar i historikernas begreppsvärld sin aktualitet och sitt intresse. Det historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, som vi förbinder med Lauritz Weibulls namn, är det självklara testfallet för hypoteser, som kan formuleras från vetenskapsteoretiska eller vetenskapssociologiska utgångspunkter. Men andra fall finns i den historiska forskningens internationella historia. Det framstår därför som en angelägen uppgift för fortsatt historiografisk och idé-historisk analys att intensivt granska den historiska forskningen — inte som en fråga om impulser, lån och prioritet utan som en fråga om forskningsprocessens förändringar och förändringens betingelser i den speciella sociala miljö, som utvecklades vid de historiska seminarierna i en tid av genomgripande samhällsförändring.

The breakthrough of modern historical criticism

The subject of the lecture published here is the demand for change and renewal of historical research raised by the brothers Lauritz and Curt Weibull in Lund in close collaboration with the Danish historian Erik Arup in Copenhagen during the first half of the 20th century. These historians called the actual approach they advocated "modern historical criticism".

The author shows that there is conceptual uncertainty as to what is meant by a "change" in historical research and that the discussion on the Weibullian "breakthrough" has frequently been based on one or two methodological ideas which were later discussed as to whether they were "new" or not.

Into this often fruitless debate the author wishes to introduce a more comprehensive approach taken from Thomas Kuhn, namely the paradigm concept. The paradigm is described here with elements from the philosopher Håkan Törnebohm's definition of the essential content of a paradigm: ideal models of research, norms and rules of scientific procedure, theories of history, aesthetical norms and ethical norms.

In the analysis of these various elements in the historical-critical approach more attention is paid to the power to gain acceptance and create a new school of thought than to the question of whether the Weibull-Arup group stood out as innovators. It is shown that the unifying elements in the formation of a school were: radical source criticism to establish reliable facts; a reconstruction in which a liberalistic view of history functioned as a unifying element; a demand for a-political, objective research; a greater appreciation of social and economic factors and a form of presentation which permitted scientific testing but avoided a formalised, scientific language.

Finally the author confronts her results with the problem of whether the observed change is to be called "revolution" or "evolution". After discussing certain methodological questions concerning changes in the field of history of ideas, the author demonstrates that conceptions about scientific growth are of very great practical importance in research: in the selection and training of scholars and in the direction and control of research.

The lecture does not primarily account for results, but presents a conceptual framework within which the author is conducting current historiographical studies. Verification of the contentions put forward here will be given in other contexts.